

DOI <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2024.4.15145>
УДК 811.161.2'27

А. В. Вихрущ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4177-4614>

Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України

УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

A. V. Vykhreshch

Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine

UKRAINIAN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF CURRENT CHALLENGES

Анотація. Про актуальність теми вивчення української мови свідчать численні факти протистояння країн, ультимативні вимоги ворогів, антагонізм політичних сил, дискусії на рівні рішень Конституційного суду, який остаточно визначив мову як невіддільний атрибут державності, обґрунтував її юридичний статус на рівні національної безпеки. Водночас стаємо свідками парадоксального явища, коли нормативні документи випереджують зміст підручників. Особливо очевидним це явище стало після затвердження Державного стандарту базової середньої школи. Автори на чільне місце поставили вимоги щодо «наскрізних вмінь у всіх ключових компетентностях». З одинадцяти головних умінь більшість має «філологічну спрямованість»: сприймання, усвідомлення, розуміння прочитаного тексту, вибір аргументів і контраргументів; здатність висловлювати думку, вибираючи мовленнєві стратегії відповідно до рівня учасників комунікації; розпізнавати спроби маніпулювання; логічно обґрунтовувати судження та висновки; творчо діяти; адекватно реагувати на конфліктні ситуації; перевіряти й обґрунтовувати гіпотези; аналізувати причини й наслідки. Вивчення змісту підручників дає змогу зробити висновок про певне відставання від системних завдань. Особливо це помітно в контексті пропозицій експертів Римського клубу, висловлених у ювілейній доповіді (грудень 2017 р.) щодо важливості інтегрального мислення. У підручниках ця тема навіть не згадується, а обговорення серед дидактів ще не починалося. Ураховуючи вплив на різновікові групи населення, зміст підручників особливо важливий, адже вони відповідно до рівня інформації можуть сприяти вихованню впевнених у своїх силах переможців або невдах із почуттям меншовартості, зневіри, «навченої інтелектуальної безпорадності».

Важливо враховувати рівень дидактичної культури учасників навчального процесу, вміння вчити й уміти вчитися. Цілеспрямована організація «ситуації успіху» потребує системного розв'язання проблем, які виникали впродовж десятиліть.

У базовому навчальному плані середньої школи на вивчення предметів мовно-літературної галузі передбачено 1820 годин (мінімальна кількість – 1575, максимальна – 2170). Це потребує належної оцінки усіх чинників, які сприятимуть вирішенню поставлених завдань.

Ключові слова: українська мова, творчість, розвиток, дидактика, підручник.

Abstract. The relevance of the topic of studying the Ukrainian language is evidenced by numerous facts of the opposition between countries, the ultimatum demands of enemies, the antagonism of political forces, and discussions at the level of decisions of the Constitutional Court, which ultimately defined language as an inseparable attribute of statehood and justified its legal status at the level of national security. Meanwhile, we are witnessing the paradoxical phenomenon where normative documents precede the content of textbooks. This phenomenon became particularly evident after the approval of the State Standard of Basic Secondary School. The authors prioritized requirements for "cross-cutting skills in all key competencies." Of the eleven main skills, most have a "philological focus": perception, awareness, understanding of the read text, choosing arguments and counterarguments; the ability to express thoughts by choosing speech strategies according to the communication participants' level; recognizing attempts at manipulation; logically justifying judgments and conclusions; acting creatively; adequately reacting to conflict situations; checking and substantiating hypotheses; analysing causes and consequences. Studying the content of textbooks allows for the conclusion that there is a certain lag behind the systemic tasks. This is especially noticeable in the context of the proposals made by the experts of the Club of Rome in their anniversary report (December 2017) regarding the importance of integrative thinking. This topic is not even mentioned in the textbooks, and the discussion among didactics has not yet begun. Given the influence on different age groups, the content of textbooks is particularly important. Depending on the level of information, they can help to raise confident winners or create failures with feelings of inferiority, hopelessness, and "learned intellectual helplessness." It is important to consider the level of didactic culture among the participants in the learning process, their ability to teach and to learn. The purposeful organization of the "success situation" requires a systematic resolution of problems that have arisen over decades. In the basic curriculum for secondary school, 1820 hours are allocated for the study of language and literature subjects (with a minimum of 1575 hours and a maximum of 2170 hours). This requires a proper assessment of all factors that will contribute to solving the set tasks.

Key words: ukrainian language, creativity, development, didactics, textbook.

Вступ. У дисертаційних дослідженнях традиційною вимогою є пошук протиріч. На нашу

думку, основним із них під час вивчення української мови є відставання системи науково-методичного забезпечення від вимог нормативних документів. Державний стандарт передбачає роз-

виток здібностей учнів, соціалізацію, громадську активність, самореалізацію, критичне мислення, впевненість, ефективну взаємодію, творчість. Водночас у підручниках для загальноосвітніх шкіл спостерігається спроба використати дещо спрощений варіант філологічних факультетів університетів. Значно краще вибудована структура підручників для старших класів, але за відсутності базового розуміння закономірностей процесу батькам залишається сподіватися на професіоналізм репетиторів. У виступі директора Інституту української мови НАН України Павла Гриценка перед членами НТШ провідний учений висловив глибоку стурбованість рівнем підготовки сучасних учнів, недостатньою увагою до текстів, які передають красу рідної мови, високу культуру нашої нації. Зауважимо невміння учнів ефективно вчитися, структурувати інформацію, виокремлювати головну думку, знаходити причини і розуміти наслідки. Для вирішення комплексу проблем доцільно звернути увагу на якість підручників. Маємо на увазі доступність, кількість інформації, впорядкованість тексту, логічність, послідовність, концентричність, культуру проблемних запитань, ілюстративні матеріали, якість поліграфії. Не випадково фахівці Інституту української мови НАН України та Інституту педагогіки НАПН України 28 травня 2024 р. провели вебінар із красномовною назвою «Динаміка мовної норми в науково-освітньому дискурсі початку XXI ст. Шкільний підручник як текст», вибравши для обговорення два основні питання: «1. Шкільний підручник як текст: традиції і сучасність. 2. Сучасна українська літературна мова: стандарт і норма: науковий стиль української літературної мови: теорія і практика; унормування науково-освітньої комунікації: мова освітніх платформ в Україні; «Український правопис» – 2019 і освітні стратегії мовно-літературної галузі; сучасні медійні тексти як джерело пізнання української ідентичності (громадянська та історична освітня галузь)».

Мета статті. Розглянути особливості вивчення української мови, зміст окремих підручників, визначити шляхи вдосконалення навчального процесу.

Теоретична частина. Одним із найважливіших документів, який повинен визначати логіку організації навчального процесу, є Державний стандарт. 30 вересня 2020 р. Постановою Кабінету міністрів України № 898 такий документ затверджений для базової середньої школи. Як відомо, Державний стандарт визначає вимоги до учасників процесу, обсяг, структуру, зміст, є основою для освітніх програм, окреслює пріоритетні завдання. Авторам удалося розв'язати складні питання на достатньо високому рівні. Насамперед чітко визначена мета базової середньої освіти: «розвиток природних здібностей, інтере-

сів, обдарувань учнів, формування компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності, свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації, продовження навчання на рівні профільної освіти або здобуття професії, виховання відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навколишнього природного середовища, національних та культурних цінностей українського народу» [4]. Це означає, що кожне слово повинно знаходити відображення у змісті навчальних програм, підручників, методичних рекомендацій. Було б добре, щоб ця мета, ускладнюючись, переходила до перспективних завдань усіх типів навчальних закладів, забезпечуючи неперервність процесу. Як позитивний факт відзначимо дев'ять ціннісних орієнтирів, серед яких – повага до особистості учня, підтримка пізнавальних інтересів, академічна доброчесність, розвиток критичного мислення та впевненості, формування культури здорового способу життя, довіра, здатність до конструктивної взаємодії з дорослими, відповідальне ставлення до довкілля, а також «формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови». У контексті європейських традицій схарактеризовано 11 ключових компетентностей. Закономірно, що на чільному місці розлогі вимоги щодо рідної мови. Державний стандарт передбачає вільне володіння державною мовою, що означає вміння «здійснювати комунікацію в усній та письмовій формах на основі знання функцій мови, ресурсів (лексики, граматики) і норм сучасної української літературної мови, типів мовної взаємодії, особливостей стилів мовлення інформаційних та художніх текстів, медіатекстів тощо; здобувати та опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел у різних освітніх галузях і контекстах, критично осмислювати її та використовувати для комунікації в усній та письмовій формі, для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей; відповідально, усвідомлюючи цінність української мови як мови взаємодії на всій території держави, використовувати мовні засоби для досягнення особистих і суспільних цілей у життєвих та навчальних ситуаціях, творчого самовираження». Окрім цих пріоритетних завдань, автори ще й виокремили наскрізні вміння, а також вимоги до результатів навчання за освітніми галузями серед яких на першому місці «мовно-літературна» [4]. Автори мають рацію. Без культури мовлення неможливо вирішувати всі інші завдання. Не випадково в літературі дедалі частіше зустрічаємо популярний вислів «Заговори, щоб я тебе побачив».

Підкреслимо важливість ще однієї вимоги, яка недостатньо висвітлена в документі, а має рівень національної безпеки й національної перспективи. Маємо на увазі «психологію успіху», аналогічно можемо ставити питання про «педагогіку успіху». Перехід від успішної особистості до успішної нації, мабуть, і є основним завданням для української освіти. Утвердження глибокої тези «Освіта для світла і світу» дасть змогу поєднати засади релігійної та світської культури, забезпечить українцям належний статус у європейській спільноті.

Можливе заперечення щодо того факту, що в житті, окрім успіху, є невдачі і поразки. Це правда. Але не можна допустити, щоб зміст підручника сприяв неперервним невдачам учня чи студента, а імітація науковості, непродумана кількість та якість інформації унеможлилювали її засвоєння учасниками певної вікової групи.

Мета, цінності, компетентності є своєрідною системою координат для авторів підручників, учасників навчального процесу.

Зауважимо важливість ще однієї проблеми. Теоретичні засади сучасного підручника обґрунтовані на високому теоретичному рівні. Достатньо згадати аналітичні праці таких відомих учених, як Р.А. Арцишевський, Н.М. Буринська, А.Н. Гірняк, Н.М. Гупан, Я.П. Кодлюк, О.І. Пометун, В.Г. Редько, О.Я. Савченко, І.І. Смагін, С.Г. Шаповаленко. Автори пояснили вимоги до змісту, ілюстрацій, проблемних завдань, урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів тощо. Водночас навіть попередній аналіз окремих підручників дає змогу зробити висновок про недотримання цих вимог. Розглянемо деякі недоліки не з метою критики, а для пошуку шляхів розв'язання проблем. Адже учень, який вивчає нині параграф, не буде перечитувати його через рік. У своїх працях ми аналізували окремі аспекти проблеми [1–3; 8; 9], але залишається ще багато нерозв'язаних питань.

Я.А. Коменський, пояснюючи закономірності запам'ятовування, на перше місце поставив кількість інформації. Своєрідною системою координат є фонетика, морфологія, синтаксис. Для пояснення їхньої суті необхідні чіткі правила, написані з урахуванням вікових особливостей учнів, цікаві тексти, наближення до розуміння закономірностей процесу. Найбільше труднощів під час вивчення фонетики викликає наголос. На відміну від інших країн український відповідник «мандрує» характеризує романтичну вдачу земляків. Автори підручників розміщують перелік слів, які треба запам'ятати, в алфавітному порядку. Найкращі репетитори в Інтернеті гарно читають ці ж слова. Їх сотні, і це найгірша методика з усіх можливих.

Свого часу ми запропонували студентам першого курсу під час вивчення української мови

за професійним спрямуванням придумати опорну схему для вивчення цієї складної теми. Після активного обговорення виграла пропозиція студентки, яка повторила придуманий нами спосіб. На аркуші зліва були написані слова з наголосом на першому складі. Виявилось, що тут знаходяться майже всі слова, які характеризують тіло: нІздря, слІна, спІна, сЕча, щЕлепа, щІпці. По центру написані слова борОдавка, гуртОжиток, чорнОслив, чорнОзем. Очевидно, що справа розміщені слова з наголосом на останній склад і закінчення: бюлетЕнь, діалОг, кропивА, камфорА, партЕр, тризУб, фаховИЙ.

Унизу сторінки студенти написали слова з подвійним наголосом: алфАвІт, бАжАний, веснЯнИЙ, зАмОк, кОрІсний, пОмИлка, хАОс.

Окремого психологічного пояснення потребує *недоречність і шкідливість таблиць* «правильно» і «неправильно». По-перше, подвоюється кількість інформації, половина якої непотрібна, а запам'ятається. По-друге, саме в такий спосіб поширюємо суржик, москалізми та інший непотріб. І тоді читає учень восьмого класу: приймати участь, прийняти до відома, являється доказом, ігнорувати правилами, підвищити кількість, слідуючий день, підвести підсумки, представити довідку, повістка дня, розповсюдити досвід, вірно зрозуміти, рівень збільшився, прийняти присягу, проявити турботу, вділити увагу, самий кращий, перші блюда, овочний суп, гречнева каша, картофельне пюре, блінчики з грибами, сольоний суп, гарячий кофе, держи вилку, гарячий стакан, закажіть борщ, смачне жаркое, скуштуйте пирожне, вірна відповідь, учбовий корпус, переверніть сторінку, бувші випускники, дежурний у столовій. І начебто антисуржик, але і «начебто» його поширення.

Ця «печаль» проникає, звичайно ж, і у вищу школу та тиражується.

Подібна проблема і з тестами. Фіксує мозок у кожному завданні одну правильну відповідь і три помилкові.

Важливою темою є вдалий вибір текстів. Як приємно, коли О. Заболотний і В. Заболотний для підручника «Українська мова» вибрали притчу про мудреця: «Якось один чоловік, зізвавши до себе гостей, поцікавився в старого мудреця, що на світі найкращим. Мудрець відповів: – Найкраще у світі – це мова. За допомогою мови будуються міста, розвивається культура народів. За допомогою мови люди можуть зрозуміти одне одного, вирішувати різні питання, просити, вітати, миритися, виконувати прохання, надихати на подвиги, висловлюємо радість, освідчуємося в коханні. Тому немає нічого кращого за мову. Такі міркування припали до душі присутнім. Тоді чоловік поцікавився в мудреця, що ж на світі є найгірше. Мудрець відповів: – Найгірше у світі – це

мова. Усіх здивувалися така відповідь, а мудрець пояснив: – За допомогою мови люди засмучують і розчаровують одне одного. За допомогою мови можна обманювати, хитрувати, сваритися. Мова може зробити людей ворогами, призвести до війни, нею наказують руйнувати міста й навіть цілі держави, вона може зраджувати, ображати, вносити в наше життя горе і зло. Чи може бути щось гірше?! Не всім було приємно слухати цю відповідь».

Чотири логічні запитання після тексту сприяють поглибленому розумінню, висловлених думок: «Чому мудрець уважав, що у світі немає нічого кращого за мову? Як мудрець обґрунтував те, що у світі немає нічого гіршого за мову? Які речення легенди характеризують мову як засіб спілкування, які – як засіб пізнання, а які – як засіб впливу? Від чого залежить те, що буде нести мова – добро чи зло, красу чи потворність?» [6; 4]. Не випадково, що саме ця притча з розмови Езопа з Ксанфом стала однією з найпопулярніших. Принагідно зауважимо, що культура запитань є однією з найважливіших характеристик письмового й усного мовлення.

Щоправда, тексти такого рівня скоріше виняток, аніж правило. Запропонуємо декілька варіантів для учнів і студентів. У 1927 р. Макс Ерманн написав знамените побажання для друзів «Дезидерата». Прочитайте цей текст. Придумайте свою назву, поясніть авторський задум, напишіть свій варіант продовження. Текст твору вражає глибиною думки й емоційністю: «Іди спокійно серед гамору і поспіху, пам'ятаючи, що спокій можна віднайти у тиші. Не зрікаючись себе, наскільки це можливо, будь у добрих стосунках з усіма людьми. Кажіть свою правду спокійно і ясно – і слухай інших, навіть темних і неосвічених, бо й вони мають що сказати. Уникай галасливих і агресивних людей, бо вони бентежать дух. Якщо порівнюватимеш себе з іншими, можеш стати пихатим або озлобленим, оскільки завжди знайдуться і кращі, і гірші від тебе. Тішся як своїми досягненнями, так і планами. Виконуй із серцем свою роботу, хай навіть незначну, бо лише це справжня неминуча цінність у мінливостях долі. Будь обачним у своїх справах, бо світ сповнений лукавства. Та хай це не заступить тобі правдивих чеснот: багато людей прагне високих ідеалів і всюди в житті є героїзм. Будь самим собою. Особливо будь щирим у почуттях. Не стався цинічно до любові, бо лише вона рятує від зневіри і розчарувань, відроджуючись повсякчас, як трава. Приймай із вдячністю досвід прожитих років і без жалю прощайся з днями молодості. Гартуй силу духу, щоб захиститися від несподіваного лиха. І не муч себе хворобливою уявою. Багато страхів породжують втома і самотність. Попри необхідну дисципліну будь лагідним до себе. Ти – дитина

Всесвіту і не менше, ніж дерева й зорі, маєш право бути тут. І чи зрозуміло це тобі, чи ні, та Всесвіт розвивається так, як йому належить. Тож будь у мирі з Богом, як би ти собі Його не уявляв. І якими б не були твоя праця і твої прагнення, в цьому гамірному хаосі життя зберігай душевний спокій. При всій своїй неправді, невдячній праці й невинуватих сподіваннях все-таки цей світ прекрасний. Радій життю! Прагни бути щасливим!» [5]. Цей текст здобув всесвітнє визнання. Його цитують політики, він допомагає жити людям, його співають відомі виконавці різними мовами. В. Тимчук у 2015 р. написав вірш «За Дезидератою»: Уважним будь до всього: до хмаринки, / Краплин дощу і дня календаря, / Зустрічному всміхнись і шану неньці / Верни – щасливим май життя.

Зауважимо, що тема рівня поетичних творів у підручниках заслуговує серії монографічних досліджень. Як приклад назвемо вірш Василя Симоненка [7], присвячений Львову, написаний у 1962 р. за рік до смерті:

Бубнявіють думки, проростають словами,
Їх пагіння бринить у завихренні днів –
Цілий тиждень живу і ходжу між левами,
Недаремно ж і місто взивається – Львів.

Є міста-ренегати, є просто байстрята,
Є леви, що мурликають, наче коти, –
Божевільно байдуже облизують ґрати,
І пишаються з власної сліпоти.

Але думать про них я сьогодні не хочу,
Бо мені, видно, трішечки повезло –
Я побачив у Львові Міцкевича очі,
Кривоносові плечі й Франкове чоло.

Сивий Львово! Столице моєї мрії,
Епіцентр моїх радощів і надій!
Вибухає душа – я тебе зрозумію.
Але Львово, хоч трішки мене зрозумій.

Я до тебе прийшов із захопленням сина.
Од степів, де Славута легенди снує,
Щоби серце твоє одчайдушно левине
Краплю сили хлюпнуло у серце моє.

А тепер спробуйте відповісти на запитання: «Що поет шукав у Львові?», «Які міста поет мав на увазі?», «Які леви мурликають наче коти і божевільно байдуже облизують ґрати?», «Чому саме Львів поет назвав столицею мрії?».

Є ще одна проблема. Підручники друкуються за кошт держави, їх заборонено продавати. Виникає логічне запитання: чому окремі з них не піддаються копіюванню? Адже тоді вчитель зможе швидко готувати окремі завдання, створювати

опорні схеми, вказуючи на авторство. Це значно б полегшило роботу учнів.

Важливість підручників добре розуміють в інших країнах. Ця тема ще чекає фахівців із компаративістики. Наприклад, Міністерство освіти Польщі підготувало зміни в системі освіти, а Рада Міністрів розглянула їх 29.10.2024. У третьому пункті йдеться про підручники, які повинні бути доступними всім учням у паперовому й електронному вигляді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За нашою ініціативою Народний Рух України пропонує 2025 р. оголосити роком українського підручника. Очевидною є необхідність переходу на якісно новий рівень, в основі якого будуть історичні досягнення минулого (сократичний діалог, логіка пізнання й структура навчання з основами мнемотехніки

Я.А. Коменського, вимоги Й. Гербарта щодо ясності – асоціації – системи – методу, метод проєктів В. Кілпатріка, ідеї В.О. Сухомлинського про «школу радості» й технологію розумової праці), а також перспективні методики сучасних авторів (опорні схеми В.Ф. Шаталова і Т. Бьюзена, елементи програмованого і проблемного навчання, «мозковий штурм», симуляційні технології, кейс-метод, пропозиції експертів Римського клубу щодо інтегрального мислення тощо). Очевидно, що навчальний процес повинен базуватися на засадах педагогічної персонології, творчості, розвитку індивідуальних особливостей, дидактичній культурі всіх учасників. Дослідникам варто продовжити вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду закономірностей навчання в лінгводидактиці та професійній лінгводидактиці.

Список літератури

1. Вихрущ А.В. Велика гра Германа Гессе. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 35. Т. 2. С. 316–322.
2. Вихрущ А.В. Викладання дисциплін гуманітарного циклу в сучасному університеті. *Медицина освіти*. 2019. № 2. С. 61–66.
3. Вихрущ А., Христенко О., Данік Н. Знання в системі цінностей: минуле і майбутнє. *Науково-педагогічні студії*. 2023. Вип. 7. С. 26–39.
4. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/#google_vignette.

5. Ерманн М. Desiderata. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Desiderata>.
6. Заболотний В., Заболотний О. Українська мова : підручник для 8 класу закладів середньої освіти. Київ : ГЕНЕЗА, 2021. 223 с.
7. Симоненко В. Я кличу вас у відчаї не гнуйтеся. Київ : Власті, 2002. 408 с.
8. Wychruszcz A. Dynamika orientacji wartościowych studentów w warunkach wojny. *Edukacja zawodowa i ustawiczna*. 2022. № 7. S. 135–149.
9. Vykhreshch A. (2020). Methodology and Methods: Current Issues of Theory. *Медицина освіти*. 2020. № 2(87). P. 153–160.

References

1. Vykhreshch A.V. (2024). Velyka hra Hermana Hesse [The Great Game of Hermann Hesse]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, випуск 35, т.2. 316 – 322. [in Ukrainian].
2. Vykhreshch A.V. (2019). Vykladannia dystsyplyn humanitarnoho tsykladu v suchasnomu universyteti [Teaching disciplines of the humanitarian cycle at a modern university]. *Medychna osvita – Medical Education*, 2, 61-66 [in Ukrainian].
3. Vykhreshch A. & Khrystenko O. & Danik N. (2023). Znannia v systemi tsinnosti: mynule i maibutnie [Knowledge in the system of values: past and future.]. *Naukovo-pedahohichni studii [Research and educational studies]*. № 7. 26–39 [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State standard of basic secondary education]. (2020). Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/#google_vignette. [in Ukrainian].

5. Ermann M. Desiderata [Desiderata]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Desiderata> [in Ukrainian].
6. Zabolotnyi V. & Zabolotnyi O. (2021). Ukrain-ska mova [Ukrainian language]. *Pidruchnyk dlia 8 klasu zakladiv serednoi osvity*. K.: HENEZA [in Ukrainian].
7. Symonenko V. Ya klychu vas u vidchai ne hnutsia [I call you not to bend in despair]. (2002). K.: Vydavnychy dim «Vlasti» [in Ukrainian].
8. Wychruszcz A. (2022). Dynamika orientacji wartościowych studentów w warunkach wojny [The dynamics of value orientations of student youth in the conditions of war]. *Edukacja zawodowa i ustawiczna [Vocational and Continuing Education]*. 7. 135 – 149 [in Polish].
9. Vykhreshch A. (2020). Methodology and Methods: Current Issues of Theory // *Medychna osvita – Medical Education*, 2(87). 153–160 [in English].

Отримано 29.11.2024

Електронна адреса для листування: vykhreshchav@tdmu.edu.ua